

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 4 Sayı: 7 Yıl: 2024 & Volume: 4 Issue: 7 Year: 2024
www.gencinedergisi.net

KIYÂME'DEN MELÂMET'E FUZÛLÎ BİR MAHLAS

A "FUZÛLÎ" PSEUDONYM FROM "SURAH QIYAMAHA" TO "MELAMET"

Burcu KARA*

ÖZ

Melâmet, ârifler makamıdır ve âriflik makamına da nefis-i mülhimmede ulaşılmaktadır. Melâmet makamı seyr-i sülûkun devamı için ulaşılmaması gereken bir kırılma noktasıdır. Sâlik ancak bu kırılma noktasına varabildiğinde yolun devamını bilinçli bir şekilde tahmin ve talep edebilmektedir. Bu ahvâli ustalıkla taşımış ve yansıtmış olan Fuzûlî elbette Kıyâme'den Melâmet'e, Melâmet'ten Fecr'e yüksek bir bilinç, duyuş ve düşünüş düzeyindedir; ispatı da ilim ve irfan mahfazası dizeleridir. Fazlıyla kendi kıymetini temâşâ edebilen, Hakk'ın azâmeti karşısında da fuzuliliğini haddizatında unutmayan Fuzûlî, kendini bilen bir ârif olarak yolunun en isabetli mahlasını da şairliğinde taşımıştır.

Anahtar Kelimeler:Fuzûlî, Melâmet, Kıyâme Sûresi, Melâmi, Nefis, Mahlas

ABSTRACT

Melamet is the station of the gnostics, and the station of gnosis is reached through the stage of the **inspired self**. The station of **Melamet** is a critical point that must be reached for the continuation of the spiritual journey. Only when the seeker reaches this breaking point can they consciously anticipate and seek the continuation of the path. **Fuzuli**, who masterfully carried and reflected this state, possesses a high level of consciousness, sensation, and thought from Qiyamah to **Melamet**, and from **Melamet** to **Fajr**; the proof of this is his verses, which are a repository of knowledge and wisdom. **Fuzuli**, who could contemplate his own worth through his virtue and never forget his humility before the greatness of the Divine, carried the most appropriate pseudonym for his journey as a poet, as an wise who knows himself.

Keywords:Fuzuli, Melamet, Surah Qiyamah, Melami, Soul, Pseudonym

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

*Hakîr bakma mene kimseden sađınma kemem
Fakîr-i pâdişeh-âsâ gedâ-yı muhteşemem*

Padişah gibi bir fakir, fazlıyla kendi kıymetini temâşâ edebilen, Hakk'ın azâmeti karşısında da fuzuliliğini haddizatında unutmayan ârifse, kendini bilen bir Fuzûlî yolunun en isabetli mahlasını şairliğinde taşıyacaktır. İtidalli, irfan sahibi, hoşgörülü ve adaletli kişiliğini tüm eserlerinde görebildiğimiz şair, *Tanrım, sen beni gururlu zâhid yapma! / Senin huzurundan uzak olan bir rind yapma! / Yokluğa bir ad götüren kişi yap! / Rindlikte ve zâhidlikte meşhûr etme!* (Ayan, 1993: 17, 18) rubaisiyle Rind ü Zahid adlı mensur eserinin başında Allah'a yakarışında da dile getirdiği gibi yoklukta nam kazanma gayesine en uygun mahlası seçmiştir. İnsanlara örnek bir olgunluğu haiz şairin şiirlerinde övdüğü fakirlik ve yokluk, ruhsal zenginlikle dünya nimetlerini önemsizleştirdiği manevi anlamda yokluktur. Sanatsal yolculuğunu Kur'an ahlâkıyla temellendirdiğini Türkçe Divanı'nın mukaddimesinde Şuarâ Sûresi'nin 224. ve müteakip ayetlerindeki yerilen şairler ile 227. ayetindeki müstesnalar bahsiyle beyan eder¹(Doğan, 2009: 18, 19). Aldığı İslâmi eğitimi, sahip olduğu felsefi ve ahlâki değerleri Klasik Türk şiirinin temel kaynaklarından biri olan tasavvufun tesiriyle dile getiren Fuzûlî'nin bir ekole bağlı oluşuna dair ipucu olmamasının yanında Melâmî meşrep çizgisini mısralarından izlemektediriz.

İlâhi aşkın ulvî heyecanları içerisinde nefsi terbiye ve tezkiye yolu tasavvufi şairlerce çeşitli şekillerde terennüm edilmiştir. Birçok zıtlık taşıyan nefis, eğitildiğinde insanı insan yapan manevi bir cevher olabileceğinden seyr-i sulûkun temel konusudur. Kur'an-ı Kerim'de muhtelif ayetlerde nefis sistemine, nefsin ilkel haldeyken içgüdüsel isteklerin dürtüsüyle ahlâki ölçülere uyumda zorlanan yapısı beraberinde olgunlaşma gücüne yani eğitilebilirliğine değinilmektedir. Şems Sûresi bizlere 7., 8., 9. ve 10. ayetlerinde "Nefse (insana) ve onu biçimlendirene, sonra da ona (nefse), kötülük ve takvâ (duyarlılık) kabiliyetini verene ki onu (nefsini) arındıran kişi elbette kurtulmuştur. Onu (kötülüğe) gömen kişi ise kaybetmiştir." (Okuyan, 2021: 594)

¹ "26/224. 'Şairlere gelince onlara da azgınlar uyarlar.' Yani ne Kur'an şiidir, ne de Muhammed (s.a.v.) şairdir. Şairlere şaşkınlar ve düşük kimseler uyarlar. Oysa, Muhammed'e tabi olanlar böyle değildir. Aksine onlar, olgun ve tercihe şayan kimselerdir. Kâfir şairler Rasûlüllah (s.a.v.)'ı hicvediyorlar, İslâmiyeti ayıplıyorlardı ve bazı ahmak kimseler de onlara uyuyordu. Bu ahmaklar, ezberledikleri hicivleri, toplantılarda söyleyip gülüyorlardı. ... 26/225.-226. 'Onların' övme, yerme, hicvetme, yalan ve müstehcen şeyler söyleme, kınama, kıskanma ve şiirle ilgili kötü ahlâk türlerinden ibaret 'her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını...' ... Şairlerin bu vadide şaşkın şaşkın dolaşmaları, bilmeden gelişigüzel, boş ve anlamsız söz söylemeleri, övme ve yermede aşırı gitmeleri demektir. 'Ve gerçekte yapmadıkları şeyleri' şiirlerinde 'söylediklerini görmedin mi?' ... 26/227. 'Ancak iman edip iyi ameller yapanlar', gerçek mümin şairler 'Allah'ı çok çok ananlar...' Mümin şairlerin şiirlerinin çoğu tevhid, Allah'a övgü, O'na itaate teşvik, hikmet, öğüt, dünyaya önem vermeme ve âhirete teşvik konusundadır 've' hicivle 'haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar hariç.' ... 'Haksızlık edenler, hangi dönüşe (akıbeta) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.' (İsmail Hakki BURSEVÎ, Rûhu'l-Beyân Tefsiri, Damla Yayınevi, İstanbul, 1996, Cilt 6, s.129, 130, 131)

diyerek seyr-i sülûkun icra amacını delillendirmiş olmaktadır. Kişinin kendinden Hakk'a yapmış olduğu bu kalbi hareketin basamakları, hiçbir ekolle, zümreyle ya da isimle anılmasına gerek bulunmayan Kur'ân hakikatleridir. Allah'a mülâki olmayı dileyenlerin bir ruh ile desteklendiğine dair Mü'min Sûresi 15. ayeti² ve Mücadele Sûresi 22. ayetiyle³ beraber daha sonra seyr-i sülûktaki mertebeler sırasıyla nefs-i emmâre Yusuf Sûresi 53. ayetinde⁴, nefs-i levvâme Kıyâme Sûresi'nin 2. ayetinde⁵, nefs-i mülhimme Şems Sûresi'nin 7., 8. ayetlerinde⁶, nefs-i mutmainne Fecr Sûresi'nin 27. ayetinde⁷, nefs-i râziyye ve nefs-i mardiyeye Fecr Sûresi'nin 28. ayetinde⁸ ve nefs-i sâfiye (insan-ı kâmil) Fecr Sûresi'nin 29. ayetinde⁹ işaret edilmektedir. Kıyâme Sûresi'nin ikinci ayetinde anılan nefs-i levvâmede kendini levm etme yani kınama, kötüleme, suçlama dolayısıyla nefse zulmetme (nefsi hesaba çekme) vardır. Fatır Sûresi 32. ayetinde "Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendine zulmeder, kimi orta yolu izler, kimi de Allah'ın izniyle hayırlar sayesinde öne geçmek için yarışır. İşte bu, büyük lütuftur." (Bursevî, 1996: c. 7, s. 15) diyerek kitabın miras bırakıldığı müminleri sınıflandırırken mevzubahis nefesine zulmedenleri anar. Levvâmeden sonra gelen nefis en zorlu ve en uzun mücadelenin olduğu makam olan ilim, cömertlik, kanaat, hoşgörü, tevazu, sabır, ezaya tahammül gibi sıfatlarıyla nefs-i mülhimmedir. En zorlu mücadelenin olduğu nefis mertebesi olma sebebi ise basamak düşüş tehlikesinin olduğu son mertebe oluşudur. Yarı deli yarı veli makamı olarak anılan bu mertebenin korunması büyük çaba istemektedir çünkü ardı teslim bayrağının çekildiği saadet makamıdır. Ârifler makamı da denilen bu basamaktaki sâlik, basamak düşüşü yaşamamak adına en ufak bir kibir tuzağına düşmemek için kendini hem levm ederek (kınayarak) hem de kınanarak bize Melâmî meşrebi çizmiş olmaktadır.

Bu çalışmada Kıyâme Sûresi'nin Melâmîlikle olan ilgisi üzerinde durulduktan sonra Kıyâme Sûresi'nden ve Melâmîlikten bahsedilerek bu bilgiler ışığında Klasik Türk şiirinin ârif şairi Fuzûlî'yi aldığı mahlas ve bazı mahlas beyitleri üzerinden

² "40/15. O, dereceleri yükselten, arşın sahibidir. Kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine kendi emrinden olan vahyi indirir." (a. g. e., Cilt 7, s. 321)

³ "58/22. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Rasûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafından olanlardır. İyi bilin ki kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır." (a. g. e., Cilt 8, s. 550)

⁴ "12/53. Nefsimi temize çıkaramam. Çünkü Rabbimin acıyıp koruduğu hariç, nefis aşırı şekilde kötülüğü emredicidir. Çünkü Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir." (a. g. e., Cilt 4, s. 238)

⁵ "75/2. Kendisini alabildiğine kınayan nefse yemin ederim." (a. g. e., Cilt 9, s. 386)

⁶ "91/7-8. Nefse ve onu yaratana, ona kötülüklerini ve iyiliklerini ilham edene yemin ederim." (a. g. e., Cilt 10, s. 54)

⁷ "89/27. 'Ey huzura kavuşmuş insan', Yüce Allah nefs-i emmâre'nin uğrayacak olduğu bedbahtlığı belirttiikten sonra burada da nefs-i mutmainne'nin elde edecek olduğu mutluluğu beyana başlıyor. Âyet metninde yer alan kelimenin mastarı olan 'itmi'nân', nefsin huzur duyması demektir. Bu da insan nefsinin gayelerin gayesine ulaşmasıyla yakîni marifeti ve şühûd makamını elde etmesiyle olur. ..." (a. g. e., Cilt 10, s. 37)

⁸ "89/28. Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön." (a. g. e., Cilt 10, s. 37)

⁹ "89/29. 'Kullarımın arasına katıl.' Bana özel sâlih kullarımın zümresine katıl." (a. g. e., Cilt 10, s. 38)

değerlendirmeye çalışacağız. Çalışmada Klasik Türk şiirine derin etkileri olan Melâmet meşrepliğin Kıyâme Sûresi'ndeki derinliğine dikkat çekip Fuzûlî'nin âlim ve ârif şahsiyetinin daha iyi algılanmasına katkıda bulunmakamaçlanmıştır.

1. Kıyâme Sûresi'nden Seyr-i Sülûka Melâmîlik Üzerine

“Melâmet ehlinin kendilerini kınamaları hususunda Kur'ân'a dayanmaları, bu kavramın Kur'ân'da kullanıldığı anlam (Maide 5/54, Kıyâme 75/2) ile doğrudan bağlantılıdır” (Bolat, 2003: 17). Melâmet kelimesi sözlük anlamı olarak ‘kınamak, ayıplamak’ anlamlarını taşımaktadır ve kelimenin kökü olan ‘levm’, Kur'ân'da bu iki ayetteki kullanımına dayandırılmaktadır (Azamat, 2004: 24). Allah, Kıyâme Sûresi'nde kendini kınayan, sorgulayan nefse yemin ederek dikkat çekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet kelimesi “kâria, kıyâme, hakkâ, vâkıa, tâmme, gâşiye, âzife, sâat, emr, sâhha, meâd, yevm” kavramlarıyla anılmaktadır (Çakır, 2018: 9-53). Kıyâme kelimesi ise kıyâm kökünden gelmektedir. “Sözlükte ‘doğrulmak, ayakta durmak, yönelmek’ manasına gelen kıyâm, fıkhîta terim olarak namazda iftitah ve her rekatta Kur'ân'dan okunması gereken asgari miktarı okuma süresince ayakta durmayı ifade eder” (Sifil, 2022: 513). Kıyâme Sûresi, kıyâm kökünden bizi kâimin kıyâm vakti nefsi zekiyye makamına götürür ki bu ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Birçok derinliğe işaret ettiğini gördüğümüz bu sûrede bizim üzerinde durduğumuz husus ikinci ayette işaret edilen nefsi levvâmedir. Bu sûrenin Melâmîlerin kendilerini levm edip kınamaları yanında yolun ikinci basamağından son kısmına kadar mesajlar içerdiğini görmekteyiz. Melâmîler, giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi nefsi mühlimme makamının vasıflarını taşımaktadırlar. Burada artık bir önceki makamda olan kendilerini kınamanın yanında geri düşme tuzağından korunmak için kınanma(halka karşı bu ahvalden kaçınmama) söz konusudur. Üçüncü basamakta sâlik artık bilinçlidir ve bu basamak irfan ehlinin makamıdır. Kişinin ya kaldığı ya da arayıp derinleşip bulduğu bu evrede arayış güçlü bir ilim arzusuyla devam eder. İlim, yoğun bir tefekkürle irfan giysisini giymiştir artık. Aşılması en zor olan bu basamak aşıldıktan sonra sâlikin hakikat yolculuğu önündeki en büyük engel kalkmış olacaktır.

“Düşmanların en büyüğü olarak kabul ettikleri nefisle mücâhedede melâmîler, riyayı mücib her görünümle mücadele etmişlerdir. Kendilerine ve tâbilerine, sûfi ve fukaranın sembolü haline gelmiş hırka giymeyi yasaklamışlardır. Onlara göre hırka giymek, nefsin kendini beğenmesine sebep olabileceği gibi, insanların övgü ve methini celbedebilen iddialı bir kıyafettir. İnsanların karşısına vera, takva, isâr vb. gibi tavırlarla çıkmayı da aynı sebepten yasak saymışlardır. Kısaca amel, hâl ve ilimde riyayı yasaklayarak her durumda nefsi kınamayı ve kendisinden sadır olan amellere kusurla bakmayı benimsemişlerdir” (Afifi, 2004: 246). Bir isabetli açıklama da Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den nakille “O yüce topluluğun değerli mensupları, kibir ve ucubdan fazlaca kaçındıkları için dış görünüş ve davranışlarından içlerindeki esrara vâkıf olunamayacak bir hâl, fiil, tavır ve sözleri tercih etmişler, avâm ile avâm, havas ile havas olarak, gerçek durumlarını sezdirmemeyi, cemiyet içerisinde giyim kuşam bakımından bir ayrıcalığa sahip olmamayı mesleklerinin esası kabul etmişlerdir” (Vicdâni, 1995: 76) şeklindedir. Tüm bu bilgiler ışığında artık diyebiliriz ki Melâmîlik bir tarikat değil meşreptir. Bu hususta konunun derin araştırmacısı Abdülbaki Gölpınarlı, “Melâmet, bir tarikat olmaktan ziyade bir neş'e ve hal olduğundan zühule hiç mahal yoktur” (Gölpınarlı, 2022: 26) demiştir. Melâmetîlik de denilen Melâmîliği etraflıca bir tarif de araştırmacının soru cevap şeklindeki eserinde şu şekildedir:

“Melâmet bir ideolojidir; tabiri caizse bir teoridir. Her ideolojinin, her teorinin, hele halktan gelmişse, mutlaka müspet yahut menfi bir sonucu görülür. Melâmetiler halktan ayrılmayan, halkı kucaklayan bir ideolojiyi temsil etmişler, bu ideolojinin halka yayılması, bilhassa işçi ve esnaf sınıfını teşkilatlandırmıştır. Bu teşkilata da ‘fütüvvet’ adı verilmiştir. Esasen melâmetle fütüvvet aynı şeydir. Biri ideolojiyi temsil etmekte, öbürü o ideolojiyi halka yaymakta, halkı teşkilatlandırmaktadır. Fütüvvetle mürüvvet, yani erlik, yiğitlikle adamlık, insanlık daima beraber anılmaktadır. Yani onlarca melâmet ehli aynı zamanda erdir, yiğittir ve insandır; Melâmeti hem nefsiyle savaşıyor hem yaşayış savaşında müspettir; çalışır, yaşar ve yaşatır. Bu yolda herkesin bir iş bir güç sahibi olması şarttır. Herkes elinin emeğiyle, alınının teriyle yaşayacak, kimse kimseye eğilmeyecek, kimse kimsenin sırtından geçinmeyecek, kesesine ortak olmayacaktır. Vakıf malıyla değil, el emeğiyle yaşanacaktır” (Gölpınarlı, 2020: 130, 131).

Melâmî duruş bize bazı tasavvuf ekollerince aktarıldığı gibi hayattan geri çekilmeyi, pasifleşmeyi, üretmemeyi, Allah’ın bize bahsettiği hayatı, nimeti yok saymayı, değersizleştirmeyi değil tasavvufun aslında gerçek özü olan yaşamın içinde var olarak, üretmek, halkın içinde bizzat yaşayarak nefsi kontrol altında tutmayı, yani ahlâki değerleri bünyesine sindirmiş bir nefisle yaşamayı öğütler. Gaye Allah’a mülâki olup yaratılış hakikatimize varmaktır ve bu yolda dünyayı, dünya nimetini değersizleştirme, yok sayma yoktur; dünya alacasına aldanıp insanlığını tamamlamama telaşı vardır.

Yaşamın içerisinde faydalı amaçlarla oluşturulmuş bir ekol, fırka, kurum veya grup yoktur ki içinde bir yanlış büyümemiş olsun; zira dünya alemi ayetlerle ispatla Hz. Âdem’den bu yana bir müddete kadar faydalanabildiğimiz ve birbirimize düşman olarak indirildiğimiz imtihan diyarıdır (Bakara 2/36, A’râf 7/24, Tâhâ 20/ 123). Bu farkındalıkla Melâmî meşrebin örtüsüyle ahlak dışı hal ve hareketlerine kılıf uydurmaya çalışanlar konumuz dışındadır. Aynı şekilde yaratılış gayemiz olan içsel yolculuğumuzu beraberinde andığımız, tarihsel süreçte çatılaştırmak zorunda kaldığımız ‘tasavvuf’ terimine dahil edilen sapkın zümreler ve zamanlarında anlaşılamadıkları için kayıtlara sapkınlaştırılmış biçimde geçirilen zümreler konularımız dışındadır.

Kur’ân-ı Kerîm Bakara Sûresi’nin ilk ayetinde hurûf-ı mukattaa ile başlayıp ardındaki ayette “Kendisinde hiç şüphe bulunmayan bu kitap, müttakiler (duyarlı olanlar) için yol göstericidir.” (Okuyan, 2021: 1) der. Takvâ kelimesinin türevi olan müttakî, Allah’ın kelâmına karşı duyarlılık gösterebilen, derinleşebilen kişiyi işaret ederek en başından şartı koymuştur. O halde Kur’ân-ı Kerîm verdiği mesajların algılanabilmesi için bize önce duyarlı olmayı, düşünmeyi, öğrenmeyi ve böylece muhakeme yapabilen donanımlı kullar olmamızı telkin etmektedir. Böylece tasavvuf kelimesi çatısına dahil edilmiş olan içsel yolculuğun temeli ve amacı olan kalbi derinlik felsefesini, aşk gözüne bürünme dayanağını söylemiş olmaktadır.

2. İrfan Ehlinin Ahvali Melâmîlikve Fuzûlî’de Tezâhürleri

Klasik şiirimizin aşkı yorumlayışta en büyük ilham kaynağı olan tasavvuf, Fuzûlî’nin lirizminde adeta kemâle ermiştir. Kalbi derinliğin ustası Fuzûlî’yi hakkıyla anlayabilme gayesiyle vermiş olduğumuz bilgileri şairin kendi düşünce ve sözleriyle süslemek bu sebeple yerinde olacaktır. Kendi şiirinden bahsederken “Benim şiirlerim

altın değil, gümüş değil, inci değil, lâ'1 değil, topraktır" (Tarlan, 2009: 13) diyerek Melâmî duruş sergileyen şair, kendi şiirine toprak diyerek tevâzu göstermiş olmakla birlikte toprağın her türlü cevheri bünyesinde barındıran maya anlamını da kastedebilecek üst bilişte bir insandır. Tıpkı aldığı mahlası gibi... Farsça Divanı'nın mukaddimesinde bu konuda "Bu lakap kimsenin hoşuna gitmeyeceği için bir başkasının bana ortak çıkararak beni rahatsız etmeyeceğine karar verdim. Hakikaten de bu lâkabı almakla ortalıktan bana gelebilecek üzüntülerin kapısını kapadım ve şiirlerin karışması endişesinden kurtuldum. ... Filvaki bu mahlas birçok cihetlerden benim istediğim gibi oldu, davama uygun düştü. Evvela: Ben alemde tek kalmak isteyen bir insandım. Bunu mahlasım temin etti. Ferdiyetimin eteği ortalık elinden kurtuldu. İkincisi: Ben bütün ulûm ve fûnunu nefsimde toplamış bir insan olmak için çalışıyordum. Bunu ifade eden bir mahlas bulmuştum. Zira 'Fuzûlî' lugatta ulûm ve fûnun gibi fazlın cem'idir. Fuzûlî'nin halk arasında öteki ma'nâsı edebi muhalif harekettir. Bundan daha edebe muhalif ne hareket olabilir ki kadri yüksek âlimlerle pek az beraber bulunduğum, merhametli sultanlar tarafından yetiştirilmediğim, seyahattan nefret ettiğim halde daima akli bahislerde hakîmlerin muhtelif hükümlerine itiraz eder; naklî mes'elelerde fakihlerin mücadelelerine karışır; edebiyatın muhtelif şubelerinde her şubenin üstadı ile ibarelerin güzelliği, edânın letâfeti hususlarında münakaşaya kalkışırım. Her ne kadar bu hareket, Fuzûlî'nin kemâline alâmettir, amma fuzuliliğin 'fodulluğun' da son derecesine işaretir" (2009: 11) der.

Artık anlayabiliyoruz ki Melâmet nefis yolculuğunun önemli bir katmanıdır; bu katmanda kişi aslen değerini (mârifetini) çok iyi bilmekte, lakin Hakk'ın nazarında gerilememek için, ki yol devam etmektedir, her türlü kendini beğenmenin (gafletin) yolunu aynı zamanda kapama gayretindedir. Bu ahvâli ustalıkla taşımış ve yansıtmış olan Fuzûlî elbette Kıyâme'den Melâmet'e, Melâmet'ten Fecr'e yüksek bir bilinç, duyuş ve düşünüş düzeyindedir; ispatı da ilim ve irfan mahfazası dizeleridir. Buradan yola çıkarak Melâmet kelimesinin geçtiği beyitleri derleme kaygısı taşımadan şairin bizzat kendine seslendiği, ruhsal yolculuğunu daha iyi anlayabileceğimiz bazı mahlas beyitlerinden örneklerle konuyu çeşeklendireceğiz.

Melâmî düşüncenin hâkim olduğu nefis basamağında yazılan bu mahlas beyitinde şair, kendini mâsivaya bağlanmış biri olarak hem de bunu sanatıyla halka sunarak kınanmakta, bu ahvâlin kurtuluşunu Allah'tan dileyerek daha yüksek mertebeleri talep etmektedir. Nasıl ki Kıyâme Sûresi hem ikinci basamaktaki nefsin bahsini açıp hem de yedinci basamaktaki nefsin emarelerini bünyesinde taşıyorsa Melâmî meşrepte kişi de bulunduğu konumdan daha ilerisini görebilme (ârif ahvâli) meziyetindedir.

Yâ Rab belâ-i kayda Fuzûlî esîrdür

Ol bî-dili bu dâm-ı kûdûretten et rehâ (Tarlan, 2009: G. 2)

Ahvâlinin aynı nidalarını bir sonraki gazelinin mahlas beyitinde hava kabarcığı mazmunuyla bizlere sunmuş, bu hapislikten kurtulup derya-yı vahdete kavuşmayı arzularak fena makamını dilemiştir.

Habs-i hevâda koyma Fuzûlî-sıfat esîr

Yâ Rab hidâyet eyle tarîk-i fenâ mana (G.3)

Melâmî düşüncenin hâkim olduğu bu mertebenin en önemli vasıflarından biri de iyiliklerde, ibadetlerde ve yoldaki keşiflerinde olabildiğince gizli kalmaktır.

“Melâmeti, Allah ile arasındaki her şeyin, başkası tarafından görülmemesi icap eden bir sır olduğuna inanır. Bu sırrı saklamaya en büyük özeni ve herhangi bir kimsenin bu sırı aşına olmaması için en büyük gayreti gösterir. Halka belli etmediği sırları açığa çıkarmamak, övülmeye yaraşan hallerini belli etmek yüzünden gurura kapılmamak için halk tarafından ihtihza ve kınama ile karşılanacak hareketleri yapmaktan çekinmezler” (Harmancı, 2011: 121). Yolunda sekteye uğramak istemeyen bu halis müminlere göre zâhiri yapılan iyi ameller aşktan, ruhtan bihaber sevdiğinin yolunda sarf ettiklerinin çetelesini tutan, bunlarla övünen şekilci (halka yönelik) müminlerdir. Şairin de bu beyitte zâhiri ibadeti inceden öteleyip batını ibadetin değerini yücelttiğinin yanında Melâmî bir tezahürle halkın tepkisini çekmekten kaçınmayacak ifadeler kullandığını görmekteyiz.

Sende dün gördüm Fuzûlî meyl-i mihrâb-ı namâz

Terk-i ışk etmek mi istersin nedür niyyet sana (G.18)

Kendine levm içerikli bir başka beyiti de şâh (Allah) ile gedâ (sıradan kul) münasebetiyle dilencilerin padişahlara yaklaşıma (ulaşıma) layık olmayışları konuludur.

Düşmez çü şâh kurbu Fuzûlî gedâlara

Ol şehden iltifât ne nisbet mana sana (G.19)

Kınanmaya aldırış etmeyenlerin sonunda deli damgası yemesi kaçınılmazdır. Yol ehline göre delilik maksada erişmekte bir başarıyken bu farklılık halkın dedikodu ve ayıplama sebebidir.

Ey Fuzûlî cem' olur peyveste il nezzâreme

Arsa-i deşt-i cünûn sahrâ-yı mahşerdür mana (G. 21)

Keşif dolu bir aşk yolculuğu sâliki son derece heyecanlandırır ve o yolun varılmak istenene varabilme inancı da kamçısı da Allah'ın kalbe nasip ettiği yoğun feyzi bir mürşid-i kâmilde hissedebilmektir. Kendine seslendiği mahlas beyitleri şairin hayatı, kişiliği hakkında bize bilgiler vermekteyse bu beyitten de Fuzûlî'nin mânen beslendiği bir mürşidinin olduğunu anlamaktayız.

Ey Fuzûlî menzil-i maksûda yetsem nî aceb

Hidmet-i pîr-i muğan irşâdı reh-berdür mana (G. 23)

Kendini bilmenin ve aynı zamanda tevâzunun bir arada oluşuyla Fuzûlî tarzını tam olarak bize yansıtan beyitlerden biri olan bu beyitte şair, kendini anlamak için hilekar dünya ehlini kendine ayna edinmesi gerektiğini söyleyerek onlardan bir farkının olmadığını yine Melâmî bir meşreple vurgulamaya çalışıyor.

Fuzûlî kul kıyâs-ı hâlün ehl-i dehr hâlinden

Kumâr ü mekr ü tezviri hiyel elinden utdun dut (G. 40)

Doğu toplumlarında kınama konularının en başını çeken aşk, ruhtaki arayış ihtiyacıyla halbuki yaratılışın en baş kodudur. Yaşama ve sahip olduğu inanca dair belirli bir seviyede bilinç içerisinde olan gelişme kaydetmiş insanla isteyerek veya istemeyerek gelişme kaydedememiş bilinçsiz insanın buluştuğu müphem ortak nokta arayıştır. Bilinçli yahut bilinçsiz bir şekilde arayış içerisinde olan insanlığın bu yönünü,

A'raf Sûresi'nin Allah'ın yarattığı ruhlarla ahitleştiği 172. ayetinde¹⁰ geçen Elest Bezmi'ne kadar götürmek yerinde olsa gerek. İslam kültürü bünyesinde oluşum gösteren Klasik Türk şiiri içerisindeki manzum eserlerin büyük bir çoğunluğu, insanın Elest Bezmi'nde ilk karşılaştığı mutlak güzelliği yani Allah'ın cemâlini güzellik kavramının kaynağı olarak temel alır. Tüm ruhlar, bu olağanüstü güzellik karşısında kendilerinden geçerek, dünyada da ilgi duydukları her güzellikte ruhlarının hasret duyduğu bu hissi arzulamışlardır (Şentürk, 2006: 349-390). Bu kodlanmışlık içerisindeki ruhların daimi arayışı, güzele karşı duyduğu yoğun sevgi ve hasretin adı olan 'aşk' bütün dünya edebiyatlarındaki şiirin temel konusu olduğu gibi Klasik Türk şiirinin de temelidir. Afşar Timuçin'in " ... aşk insanlık durumlarının en az toplumsal olanıdır. İnsanlar onu çok zaman toplum dışı oluşuyla eleştirirler ya da yadırlar. O her şeyden önce toplumsal düzeyde bir benimsemeyi değil de bir çatışmayı, bir uyumsuzluğu, bir karşı koymayı düşündürür. Aşk söz konusu olduğu zaman toplumun değerler anlayışı kişilerin değerler düzeninde erir ya da çatışkılı duruma girer. Her aşk kendi çok özel yasalarını bir anayasa gibi koyarak kendini yaşarlıklı kılar. Aşkın bittiği yerde toplumsallık bir düzen istemi olarak kendini ortaya koyacaktır. Aşk toplumsal düzeyde bir karşı çıkıştır. Aşık olmak kınanmayı göze almaktır" (Timuçin, 2010: 9) tarifi bizi pekâlâ bir biçimde toplumsal düzeyde olmayışıyla tasavvuf ile aşkın kaderdaşlığına ve oradan da bu toplumsal düzeyde olmayışı en cesur biçimde göğüsleyen Melâmîliğe bağlar. Mânâ yolculuğunda elzem uğrak olan Melâmîlik, bu cesur meşrebiyle Klasik Türk şiirinde aşkın işleniş tarzında şaire ışık ve ilham olmuştur. Fuzûlî, meşrebindeki bu cesurluğuyla aşk uğrunda herkesin kınamasına maruz kalarak mânâ aleminin sultanı olmuştur artık.

Ey Fuzûlî men melâmet mülkünün sultânıyam

Berk-i âhum tâc-ı ser sîm-i sirişküm taht-ı 'âc (G.52)

Kınanmaya çok müsait beyitlerinden biri de şairin söz oyunu ustalığıyla sofuluktan sıkılıp şaraba meyletme arzusu yani aşka (mânâ yolculuğuna) meyletme içeriklidir.

Ey Fuzûlî bulmadum reng-i riyâdan bir safâ

Nola ger meylüm bu reng ile mey-i gül-fâmadur (G. 68)

Aynı tarz bir beyiti de şaraphane kelimesiyle aslen gönüle yönelme içeriklidir.

Fuzûlî istemez mesned-i Cem ü Cemşîd

Mana nişîmen-i devlet şarâb-hâne yeter (G.71)

Sevgilinin kapısında kulluk makamını dilemek gibi büyük bir arzu sırdır; Melâmîlerin bulunduğu mertebeden daha ileriye görebilme yetileri ve bunu arzulamaları sırdır.

Dutmak diler Fuzûlî kapunda makâm lîk

Bu sırrı kimseye açabilmez nihan dutar (G. 72)

¹⁰7/172. Kıyamet gününde: 'Biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tutarak dedi ki: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' Onlar da: 'Evet, şahit olduk' dediler." (a. g. e., Cilt 3, s. 266)

Melâmîliğin dayandırıldığı bir diğer ayet Maide Sûresi'nin 54. ayetidir.¹¹ Kınayanın kınamasından korkmayan ve buna aldırış etmeyen şaire göre ise kınama okları, ondaki aşkın ve coşkunun karşısında çer çöpten ibarettir.

Fuzûlî vermedi ta'n ohları göz yaşına teskîn

Önün bend etmek olmaz hâr u hâşak ile Ceyhun'dur (G. 76)

Şair bu gazelinde kesret ve vahdetiçeriklisözler sarf ederek bu beyitinde dekesret aleminden ötürü vahdeti ötelemiş olduğundan kendini kınamaktadır. Bu mahlas beyitten hemen önceki beyitinde "*Lebi şîrînlerin şevkiyle Ferhâd'ı menem asrun/ Yanumda cem' olan seng-i melâmet Bîsütûn'umdur*" diyerek kendini Ferhat ile kıyaslıyor, kendisinin aşk uğruna delindiği dağın Melâmet taşlarından oluştuğunu söyleyerek aşkını üstün tutuyor.

Fuzûlî hâlî olmak câm-ı ayşum sâf sahbâdan

Nişân-ı baht-ı nâ-fermân ü ikbâl-i nigûnumdur (G. 87)

Aşkın derecesini zühd ile karşı karşıya getirdiği apaçık Melâmet içerikli bir beyitidir.

Zühdden geçmez Fuzûlî eylemez terk-i riyâ

Pend çoh verdüm işitmez arsızdur arsız (G. 108)

Bu beyitinde de şair kınayan yani aşktan bihaber kesime seslenerek -Melâmî meşrebin içerisinde-aşkın mestliğindeyken utanmayla, dünyaya hoş görünmeyle işinin olmadığını vurguluyor.

Fuzûlîni melâmet eylesen bî-derd bilmez mi

Ki bâzar-ı cünûb rusvâlarında neng ü nâm olmaz (G. 109)

Riya ehlinin kınamasını kendinden bihaber olduğu için haklı bularak kendini tekrar kınamış olan şair, meşrep kelimesiyle çifte Melâmet taşını üzerine çekerek riya ehline oyun kurmuştur; şair ya kendinden bihaberdur ya içtiğinden...

Bî-sebep sanman Fuzûlî'nün melâmet çekdiğin

Bî-haberdür meşrebin ehl-i riyâdan sahlamaz (G. 112)

İrfan ehlinin makamı nefis-i mülhimmede sâlikin Melâmî meşrep taşıdığını söylediğimiz sağlam ispatı beyitlerden biri de bu beyit olmaktadır. Kemâl mertebenin anahtarını ancak irfan ehli eline alabilmektedir. Şairin beyitinde cehaletin kemâlinde olduğunu söyleyerek kendini kınadığı ve kendisinin kınanmasına da yol açtığı gibibeyitin içine dahil ettiği kelimelerden de aslen nerede olduğunun sinyallerini almaktayız.

Fuzûlî âlem-i kayd içre sen dem urma ışkundan

Kemâl-i cehl ile da'va-yı irfân eylemek olmaz (G. 113)

¹¹"5/54. Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, onların yerine, kendisinin onları, onların da kendisini sevdiği, mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı ise güçlü ve şerefli olan, Allah yolunda cihad eden ve kınayanın kınamasından korkmayan bir kavim getirir. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir. Her şeyi çok iyi bilendir." (a. g. e., Cilt 2, s. 439)

Şair, şâhın huzurunda öne sürülmüş bir piyon olduğunu söyleyerek bize bu sefer satranç mazmunuyla Melâmi meşrebi çizmiş olmaktadır.

Şâhdur hüsn bisâtında bu gün ol gül-ruh

Ey Fuzûlî men-i âvâre sürülmüş beydak (G. 146)

Sabır makamı nefs-i mülhimmede sâlik, dünya sıkıntılarını göğüsledikçe iç aleminde enginlik kazanır; dert, Melâmi meşrepliğin gül bahçesidir.

Ey Fuzûlî çoh melâmetden meni men' etme kim

Men nihâl-i gülşen-i derdem melâmetdür berüm (G. 186)

Yaratıcının kudreti karşısında aczini bilen şair, ait olduğu ummana karışmayı Melâmi meşreple karşılar.

Miskîn Fuzûlî'yem ki sana dutmuşam yüzüm

Yâ bir kemine katre ki ummâna yetmişem (G. 192)

Fuzûlî bu beyitinde Melâmilik içerisindeki başarısına aynı meşrepteki kişilerin beğenisiyle değiniyor.

Ey Fuzûlî her yeten ta'n eyler oldu hâlüme

Bu yeter ehl-i melâmet içre tahsînüm menüm (G. 203)

Melâmet bir âşıklık haliyse bu âşıklık sadece sâlik için değil aynı zamanda Klasik Türk şairinin şairliği için de ilham cevheridir.

Ey Fuzûlî men melâmet gevherinün genciyem

Ejdehâdur kim yatur çevremde zencîr-i cünûn (G. 213)

Sâlik için dünya adeta geçilmesi gereken bir mayın tarlasıdır. Yol ehlininkemâle yaklaşma alameti, yoldaki ezaya tahammülden ve bu duruşu bilinçle taşımaktan dolayı henüz kendi seviyesine gelememiş kişilerin artık ondan feyz almaya başlamasındadır. Belirli bir seviyede sâlik kendini artıkyaşadıklarıyla ve ruh haliyle ister istemez belli etmeye başlayacaktır.

Sitemün daşıyla başı yaruğ bedeni şikeste Fuzûlîyem

Bu alâmet ile bulur meni soran olsa nâm ü nişânımı (G. 284)

Sonuç

Fuzûlî, her şeyin özünü ustalıklarla çıkarmaya çalışan güzellik hazinesinin avcısıdır ve bu usta avcı hazineye değil hazinenin kaynağına gözünü gönlünü çevirecek kadar da zekidir. O kaynak tektir, O'nun yolunda bölünmelere, sıfatlanmalara hacet yoktur. Melâmet, ârifler makamıdır; bu makam seyr-i sülûkun devamı için ulaşılması gereken bir kırılma noktasıdır. Sâlik ancak bu kırılma noktasına varabildiğinde yolun devamını bilinçli bir şekilde tahmin ve talep edebilmektedir. Bu makamdan geçmiş olan Fuzûlî gerek mahlasıyla gerek mısralarıyla Melâmet emarelerini bizlere sunmuştur. Melâmet'in nefs-i mülhimme yani irfan makamı oluşuna ve buradan kemâl mertebenin talep edilmesine ispat mısralar bırakmıştır.

Nice yıllardur ser-i kûy-ı melâmet beklerüz

Leşker-i sultân-ı irfânuz velâyet beklerüz (G. 115)

Melâmet, kınanmaya sebep olan ve kınanmayı göğüsleyebilen bir meşrepse bu da halka yönelik hal ve hareketleri içermektedir. Zira kemâl mertebede sâlikin artık halka iyi görünme ya da halka kötü görünmegibi bir çabasıkalmayacaktır. Fuzûlî, Melâmetin geçilmesi gereken yol(makam) oluşunu yine bize dizeleriyle sunmaktadır.

Ey Fuzûlî çek melâmet reh-güzârından kadem

Lâhza lâhza çekdüğün bîhûde efganı unut (G.42)

Melâmet oduna yandun Fuzûlî çih bu âlemden

Terrahum kıl revâ görme ki âlem oduna yana (G. 246)

Yûnus Sûresi 62. ve 63. ayetleri¹²Rûhu'l-Beyân tefsirinde kemâl mertebeden ve bu mertebede peygamber himmetinden şu şekilde bahseder: "İnsanın bütün varlığıyla Allah'a ibadet etmesi ve kalbi Allah'tan başka her şeyden koruması konusunda evliyanın çok çeşitli dereceleri vardır. Bu, kabiliyetlerinin derecelerinin farklı oluşuna göredir. Derecelerin en yükseği, peygamberlerin himmetlerinin ulaştığı en yüksek mertebedir. Peygamberler, velâyet ile nübüvvet makamlarını bir araya toplamışlardır. Maddî âleme olan ilgi ve bağları, onları manevî âleme yücelmekten alıkoymaz. Halkın işleriyle iç içe olmaları, Hakk'ın şuuruna dalmalarını engellemez. Çünkü onların temiz ve kudsi güçle desteklenmiş kabiliyetleri, kemâl mertebededir" (Bursevî, 1996: c. 4, s. 67). Geçilmesi en zorlu makam olan nefs-i mülhimmenin ardı saadet makamı olan nefs-i mutmainnedir. Bu makama geçiş yapan sâlikte artık eziyetlerin acısını çekme ve korku yoktur. Şairin sülûkunda yükseliş gösterdiği, Hz. Muhammed'e yazdığı bir gazelinde ve bu gazelin mahlas beyitinde aşıkardır.

Şükri lillâh ki Fuzûlî'ni edüp dâhil-i feyz

Rağbetün dâire-i havfdan etmiş ihrâc (G. 47)

Sâlik, bahtiyarlık mertebesinde Hakk'a teslim olmuş ve O'na sadakatini ispatlamış olarak(O'ndan râzı olarak) nefs-i râziyye makamına yükselmiştir.

Ey Fuzûlî bize takdîr gam etmiş rûzî

Kılalum sabr nedür çâre rızadan gayrı (G. 262)

Kendisine sadakatle rızâ göstermiş kuldan artık Hakk da râzı olmuştur ve sâlik nefs-i mardiyeye makamına yükselerek nefsinin O'nun yolunda kurban etmeye hazırdır.

Dün demişsen ki Fuzûlî mana kurbân olsun

Sana kurbân olayum yine ne ihsandur bu (G. 229)

¹²10/62. - 63.İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.Allah'ın veli kulları, iman edip takvâ sahibi olan kimselerdir." (a. g. e., Cilt 4, s. 66)

Nefs-i sâfiye (insan-ı kâmil) makamında artık nefis, Hakk yolunda kurban olmuş ve bu yolda kalpteki tüm perdeler kalkmış vaziyette yeni bir doğuşla doğmuştur.

Resm-i vefâ Fuzûlî senden kemâle yetmiş

Hôş kâmil-i zamansan ahsent bu kemâle (G. 244)

Melâmetin hangi mertebede oluşuna dair birçok tartışma yahut birçok çalışmaya mukabil Melâmi meşrepliği Fuzûlî'nin mahlasını alışından yola çıkarak beyitlerine yansıyan kişiliği, hayat felsefesi ve inancı üzerinden açıklamaya çalıştık. Melâmet, kâmil mertebenin anahtarının ele alındığı ve bu anahtarın kaybedilmemesi için büyük gayretin gösterildiği derece düşüş tehlikesinin olduğu son makam nefis-i mülhimmedir. Ruhunu yükselterek Allah'a mülâki olan insan-ı kâmilin halka yönelik hiçbir eylemine hacet kalmamıştır; o, artık ne kendini kınar ne de başkalarının kınamasına sebep olacak hal ve hareketlere tevessül eder.

KAYNAKÇA

AFİFİ, E. (2004). *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*. (Çev. Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal). İstanbul: İz Yayıncılık.

AZAMAT, N. (2004). "Melâmet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara. Cilt: 29, s. 24-25.

BOLAT, A. (2022). *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları.

BURSEVÎ, İ. H. (1996). *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*. İstanbul: Damla Yayınevi.

ÇAKIR, N. (2018). "Kur'an'da Kıyâmet İsimleri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:9, s. 9-53.

DOĞAN, M. N. (2009). *Fuzûlî'nin Poetikası*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.

FUZÛLÎ. (1993). *Rind ile Zahid*. (Çev. Hüseyin Ayan). Şark-İslâm Klasikleri. İstanbul: MEB Yayınları.

GÖLPINARLI, A. (2022). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Kapı Yayınları.

GÖLPINARLI, A. (2020). *Tasavvuf Meseleleri Sorular ve Cevaplarla*. İstanbul: Kapı Yayınları.

HARMANCI, E. (2011). "Fütüvvet-Melâmet İlişkisi". *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, s. 121.

OKUYAN, M. (2021). *Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.

SİFİL, E. (2022). "Kıyam". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara. Cilt: 25, s. 513-514.

ŞENTÜRK, A. (2006). "Klasik Şiir Estetiği". (Ed. Talat Sait Hamlan). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, c.I, s. 349-390.

TİMUÇİN, A. (2010). *Aşkın Diyalektiği*. İstanbul: Bulut Yayınları.

TARLAN, A. N. (2009). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

VİCDÂNİ, S. (1995). *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye)*. İstanbul: Enderun Yayınevi.